

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

نقش زنان در تاریخ اسلام

سید محمود حسینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش زنان در تاریخ اسلام

نویسنده:

محمود سامانی

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	نقش زنان در تاریخ اسلام
۷	مشخصات کتاب
۷	اشاره
۱۳	دبیاچه
۱۷	جایگاه زن
۲۳	۱- نقش سیاسی- اجتماعی زنان
۲۳	اشاره
۲۵	الف) بیعت
۳۰	ب) مشورت
۳۱	ج) امان دادن به پناهجویان
۳۴	د) حضور در جمعه و جماعات
۳۵	ه) پاسخ به جنگ روانی دشمن
۳۶	و) مبارزه سیاسی
۳۹	ز) حفظ اسرار
۴۱	۲- نقش نظامی زنان
۴۱	اشاره
۴۵	الف) مداوا و پرستاری مجروحان
۴۶	ب) آبرسانی و دوختن مشک‌ها
۴۶	اشاره
۴۷	ج) آشپزی
۴۷	د) رساندن تیر و سلاح به خطّ مقدم
۴۷	ه) حمل کشته‌شدگان و مجروحان

- ۴۸ ..... (و) نبرد در وقت ضرورت
- ۵۲ ..... (ز) تشویق و ترغیب رزمندگان به جنگ
- ۵۳ ..... ۳- نقش اقتصادی زنان
- ۵۳ ..... اشاره
- ۵۴ ..... الف) ایثار و انفاق
- ۵۷ ..... ب) تساوی زن و مرد
- ۵۹ ..... ج) تجارت و دستفروشی
- ۵۹ ..... اشاره
- ۶۱ ..... یک- ریسندگی و خیاطی
- ۶۱ ..... دو- زنبیل‌بافی
- ۶۲ ..... سه- باغداری و کشاورزی
- ۶۲ ..... چهار- آرایشگری
- ۶۳ ..... پنج- چوپانی
- ۶۴ ..... شش- خدمتگزاری
- ۶۴ ..... مواردی دیگر
- ۶۷ ..... ۴- نقش فرهنگی زنان
- ۶۷ ..... اشاره
- ۷۰ ..... الف) تبلیغ اسلام
- ۷۱ ..... ب) مدرسی و معلمی
- ۷۲ ..... ج) روایت حدیث
- ۷۴ ..... نتیجه
- ۷۷ ..... کتابنامه
- ۸۳ ..... درباره مرکز

نقش زنان در تاریخ اسلام

مشخصات کتاب

سرشناسه : سامانی، سید محمود، ۱۳۴۴ -

عنوان و نام پدیدآور : نقش زنان در تاریخ اسلام / محمود سامانی .

مشخصات نشر : تهران : نشر مشعر ، ۱۳۹۰ .

مشخصات ظاهری : ۱ ج. (بدون شماره گذاری).

شابک : ۳-۳۱۹-۵۴۰-۹۶۴-۹۷۸

موضوع : زنان در اسلام

رده بندی کنگره : BP۲۳۰/۱۷۲/س۱۷ن۷ ۱۳۹۰

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۳۱

شماره کتابشناسی ملی : ۲۳۹۹۱۶۵

ص: ۱

اشاره

ص: ۷

دیباچه

بسم الله الرحمن الرحيم

قرآن کریم الگو و اسوه تمام عیار الهی را وجود نازنین رسول خدا (ص) می‌داند. این سخن خدای متعال که آخرین فرستاده خود را به تمامیت و به تمام انسان‌ها الگو و اسوه معرفی می‌کند، نشان از آن دارد که انسان‌ها ولو در ناخودآگاه ضمیر خویش دنبال الگو و اسوه‌ای هستند تا مسیر کمال و رشد را به سلامت طی کنند.

بی‌گمان صفات و فضائل و مناقب رسول خدا (ص) موهبتی الهی بوده که کسی را یارای دست‌یابی به آن نیست، اما ویژگی‌هایی در آن حضرت وجود دارد که قابل تأسی است. اهل بیت: و عده‌ای از بزرگان صحابه اعم از زن و مرد، بسیاری از این ویژگی‌های خاص آن حضرت را از نزدیک مشاهده و ضمن نقل آنها برای نسل‌های بعدی، خود را نیز به خصلت‌های

ص: ۸

نیکوی برگرفته از خاندان وحی آراستند. مسلم در این میدان سبقت، تفاوتی بین زن و مرد وجود ندارد و خدای متعال کالای آنکه را به تقوا نزدیک است خریدارتر است.

چنان که تاریخ گزارش کرده میان یاران رسول خدا (ص) زنانی بودند که سبقت را از بسیاری از مردان ربودند و با بهره‌گیری از آموزه‌های وحیانی و پیروی از سنت و سیره نبوی به چنان مقام والایی دست یافتند که خود اسوه‌های بی‌بدیل گشتند. بی‌شک شناخت زندگانی این بانوان و بهره‌گیری از روش و منش و گفتارشان و پیروی از رفتارشان می‌تواند زمینه‌های تعالی و سعادت واقعی زنان جامعه را فراهم سازد و پویایی جامعه را تضمین کند.

مرکز تحقیقات حج به این منظور به انتشار شرح حال عده‌ای از زنان اسوه که در حوادث صدر اسلام نقش داشته‌اند و به لحاظ اخلاقی و تربیتی الگوی زن مسلمان به شمار می‌روند، در دفترهای مختلف دست زده است. نخستین دفتر از زنان اسوه نقش مقدمی داشته و بیشتر زنان صحابی در حوادث صدر اسلام و نظرات کلی اسلام درباره زنان را بیان کرده است، اما دفترهای بعدی شرح حال زنان نامی صدر اسلام است

ص: ۹

که امید است مورد استفاده زنان جامعه و مورد قبول خداوند متعال قرار گیرد.

در پایان مرکز تحقیقات حج بر خود لازم می‌داند از تلاش پژوهشگر محترم جناب آقای دکتر سید محمود سامانی و همه کسانی که در به ثمر رسیدن این اثر تلاش کرده‌اند، سپاسگزاری نماید.

انه ولی التوفیق

مرکز تحقیقات حج

گروه تاریخ و سیره

[\(۱\)](#)

۱- ر. ک: آل عمران: ۱۹۵؛ احزاب: ۳۵.

ص: ۱۱

جایگاه زن

زن در نظام ارزشی اسلام، منزلت و جایگاه بلندی دارد برخلاف ادیان و تمدن‌های پیش از آن، که غالباً زنان را به دیده تحقیر می‌نگریستند (۱)، زن در نظام اسلامی می‌تواند نقش اصلی و بنیادی‌ای را در

۱- تورات، آشکارا زن را دامی برای مردان معرفی می‌کند؛ تورات، سفر جامعه، باب هفتم، آیه ۲۶. همچنین گناه نخستین انسان را به گردن زن می‌اندازد؛ سفر پیدایش، باب سوم، آیه ۶. قرآن بر خلاف تورات، آدم و حوا را مقصر می‌داند؛ بقره: ۳۶؛ اعراف: ۲۰. در «تلمود» آمده است: درآمد زنان از هر راهی که به دست آمده باشد، به شوهرانشان تعلق دارد و شهادت صد زن، برابر شهادت یک مرد ارزش ندارد؛ حقوق زنان در کشاکش سنت و تجدد، محمد حکیم پور، ص ۱۰۱. و زن در ردیف چهارپایان و اموال منقول قرار دارد؛ تورات، سفر اعداد، باب هشتم، آیه ۱۱. انجیل نیز زن را اسیر مرد می‌داند و او را به سکون و سکوت و اطاعت منفعلانه از شوهر دعوت می‌کند؛ انجیل، رساله اوا پولس به قرنتیان، باب یازدهم، آیه ۳ و ۴؛ ر. ک: حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد، ص ۲۹۶.

متولیان کلیسا نیز زن را جنس دوم و موجب هبوط آدم‌ع از بهشت می‌دانستند.

در تمدن‌های یونان و روم قدیم، در برخی دوره‌ها منزلت زنان با بردگان همسنگ بوده است؛ تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج ۱، ص ۵۱؛ المرأة فی ظل الاسلام، عبدالامیر بن منصور الجمری، ص ۳۸؛ نساء حول الرسول، محمود مهدی، مصطفی ابوالنصر، قرآن و مقام زن، سید علی کمالی ص ۱۶.

زن حیوان پلیدی دانسته می‌شد که واجب بود مرد را بندگی و خدمتگزاری کند؛ قرآن و مقام زن، سیدعلی کمالی، ص ۱۵. ارسطو از فلاسفه معروف یونان می‌گفت: آنجا که طبیعت از آفریدن مرد ناتوان است، زن را می‌آفریند؛ تاریخ فلسفه، ویل دورانت، ص ۱۱۲. در میان فلاسفه مشهور دنیای قدیم، تنها افلاطون نظریات و عقاید نسبتاً بهتری در مورد زنان دارد؛ اما دیگران زن را بدون شخصیت و حقوق انسانی می‌دانستند. ضرب‌المثلی رومی است که می‌گوید: «زن را نمی‌توان انسان نامید»؛ حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد، حکیم پور، ص ۱۰۴.

در تمدن‌های شرقی، مانند هند و چین و ایران نیز، زنان مورد مذمت و تقییح قرار گرفته‌اند. «بودا»، به پیروانش توصیه می‌کرد که از زنان دوری کنند و حتی به ایشان ننگرند؛ کشف هند، جواهر لعل نهرو، ج ۱، ص ۳۵۳. رسم غیر انسانی ساتی خود سوزی زنان در پی مرگ همسرانشان که در میان هندوها، تا زمان اکبر شاه کورکانی به طور رسمی اجرا می‌شد، نمونه‌ای از بی‌حرمتی و نادیده گرفتن حق زنان است.

در چین نیز، زن مصدر ناپاکی و مصیبت دانسته می‌شد و پدر حق فروش و حتی قتل زن و فرزند خود را داشت؛ ر. ک: نساء حول الرسول، محمود مهدی، ص ۲۳. در ایران باستان نیز زن حقوق بسیار ناچیزی داشت. ازدواج با محارم و پرداخت نفقه تنها به زن سوگلی ممتاز تعلق داشت و در معرض خرید و فروش قرار دادن زنان، از جمله ستم‌هایی بود که در حق زنان اعمال می‌شد. ر. ک: ایران در زمان ساسانیان، کریستن سن، ص ۳۵۰.

در مصر، هر سال برای زیاد شدن آب نیل، دختری را در آن غرق می‌کردند و این رسم تا ورود اسلام به آن سرزمین ادامه داشت؛
صبح الاعشى، قلقشندی، ج ۳، ص ۲۹۱.

ص: ۱۲

سازندگی جامعه ایفا کند. اسلام در مقایسه با دیگر ادیان، به زن توجه ویژه‌ای کرد و برای او حق مالکیت، استقلال اقتصادی و حق حضور سیاسی اجتماعی در امور مهم و سرنوشت‌ساز قائل شد و حقوق انسانی و مدنی زنان را مورد توجه قرار داد، تا آنان مجال ظهور و بروز استعدادها و توانایی‌های خود را برای پیشبرد اهداف متعالی اسلام داشته باشند؛ چرا که اسلام تمامی افراد امت را مسئول اداره امور اجتماعی و سربلندی جامعه می‌داند.

نزول یک سوره از قرآن به نام نساء (زنان)، حاکی از اهمیت و نقش آنان در جامعه است.

قرآن کریم خطاب‌های خویش برای مرد و زن را یکسان قرار داد (۱) و در امور عبادی، تفاوتی میانشان قائل نشد (۲) و از حیث وجودی، آنان را همسان دانست. (۳)

به اعتقاد «گوستاولوبون» مورخ شهیر فرانسوی، این مذهب اسلام بود که زن را از پست‌ترین وضع، به بلندترین مقامات رساند، نه مذهب مسیح؛ چنان‌که

۱- ر. ک: آل عمران: ۱۹۵؛ احزاب: ۳۵.

۲- توبه: ۷۱.

۳- نساء: ۱؛ اعراف: ۱۸۹؛ زمر: ۶؛ ر. ک: زن در آینه جلال و جمال، عبدالله جوادی آملی، ص ۴۲ به بعد.

ص: ۱۳

میان مردم شایع است. (۱) بارقه اسلام، عادات زشت جاهلی (چون زنده به گور کردن دختران (۲)) و کشتن آنان را به دلیل فقر (۳) مورد نکوهش قرار داد و پیروان خویش را به احترام و رعایت حقوق زنان و بزرگداشت جایگاه آنان توصیه نمود. اسلام زنان را نیمه‌ای از مردان «النساء شقائق الرجال» (۴) دانست و به هويت مشترك هر دو، یکسان نگریست و با توجه به تفاوت ویژگی‌های جسمی، حقوق و وظایف و تکالیف آنان را مشخص کرد.

رسول خدا (ص)، زنان را امانت الهی دانست و بارها سفارش آنان را به مردان نمود و در ماه‌های آخر عمر شریف خود و در مراسم حجة الوداع بر آن تأکید نمود. آن حضرت در حکومت نه چندان طولانی خود، زنانی را که در اجتماع مسلمانان نقش برجسته‌ای در جهت تقویت پایه‌های دین ایفا کرده بودند، ستود و وعده‌های معنوی بزرگی به آنان داد. از این رو، زنان در دولت نبوی در عرصه‌های مختلف سیاسی،

۱- تمدن اسلام و عرب، گوستاولوبون، ص ۵۰۹.

۲- تکویر: ۹.

۳- انعام: ۱۵۱؛ اسراء: ۳۱.

۴- الجامع الصغیر، سیوطی، تصحیح احمد عبد السلام؛ التمهید، ابن عبدالبر، ج ۸، ص ۳۳۷.

ص: ۱۴

اجتماعی، فرهنگی، نظامی و اقتصادی به ایفای نقش پرداختند و رسول خدا (ص) را در اهدافش یاری دادند. در این نوشتار، با استفاده از منابع سیره نبوی و دیگر منابع مرتبط با موضوع، از نقش‌های زنان در عرصه‌های گوناگون به اختصار سخن گفته شده تا با الگو قرار دادن آنان، زنان امت اسلامی، راه پر فتوح آنان را استمرار دهند و در حکومت اسلامی، با شناخت عرصه‌های حضور، نقشی سترگ ایفا نمایند. قابل ذکر است که در عصر نبوی، حضور زنان در عرصه مدیریت‌های اجتماعی و نظامی چندان معهود و متعارف نبود؛ اما ارتقای سطح حضور زنان در جامعه و نوع برخورد با آنان، زمینه مشارکت سیاسی و اقتصادی زنان را فراهم ساخت.

ص: ۱۶

۱- نقش سیاسی- اجتماعی زنان**اشاره**

منابع دینی (قرآن و سنت) با اصل مشارکت سیاسی زنان، مخالفتی ندارند و اگر در عصر رسول خدا (ص) آن گونه که انتظار آن می‌رفت، زنان در امور سیاسی- اجتماعی، مشارکت گسترده نداشتند، ناشی از خصلت و روح جمعی مردم و همچنین ظرفیت اجتماعی آن جامعه بوده است. از این رو، مشارکت سیاسی زنان در آن عصر، علی‌رغم این که آن حضرت، بسیاری از موانع و محدودیت‌ها را در حدّ امکان از پیش روی زنان مسلمان، برداشت و خواستار مشارکت آنان در مسایل اجتماعی شد؛ اما به طور کامل، زمینه اجتماعی مساعدی، برای بروز نیافت و تمایل آن جامعه، علی‌رغم کوشش پیامبر، بیشتر به محدودیت مشارکت اجتماعی زنان بود تا توسعه آن؛

ص: ۱۷

چنان که عمر بن خطاب گواهی می‌دهد که ما در جاهلیت، زنان را چیزی به حساب نمی‌آوردیم؛ پس زمانی که اسلام آمد و خداوند از ایشان یاد کرد، ما بدون آنکه زنان خود را در امری دخالت دهیم، دریافتیم که ایشان را بر ما حقی است. (۱)

با توجه به آنچه گذشت، هر چند در صدر اسلام آن گونه که رسول خدا (ص) می‌خواست، مشارکت زنان در امور سیاسی- اجتماعی تحقق نیافت؛ اما زمینه‌ای شد برای ابراز عقیده و بیان موضع سیاسی؛ چنان که پس از رحلت پیامبر، حضرت فاطمه (س) به حمایت از امیرمؤمنان (ع)، به انتقاد صریح از حکومت پرداخت و یا اَمَّ سَيِّلَمَه، همسر رسول خدا (ص) در ماجرای غصب «فدک» که صحابه و بزرگان سکوت اختیار کرده بودند، شجاعانه در برابر خلیفه ایستاد و از زهرای اطهر دفاع کرد. (۲)

این بسترسازی، موجب شد تا برخی زنان در دوره‌های بعدی، مسئولیت‌هایی را عهده‌دار شوند؛ چنان که «سمراء بنت نهیک» و «شفاء بنت عبدالله» در عصر خلفا، به کار حسبه (نظارت بر بازار)

۱- صحیح بخاری، ج ۱، ص ۳۱۴.

۲- سفینه البحار، شیخ عباس قمی، ج ۴، صص ۲۲۹ و ۲۳۰.

ص: ۱۸

مشغول بودند. (۱)

آزادی عقیده و بیان را اگر جوهر و نقطه قوت دعوت دینی پیامبر بدانیم، به هیچ روی، مجاز به انحصار آن به زندگی سیاسی جامعه مردان نخواهیم بود. مدینه‌النبی به عنوان مدل و تراز یک جامعه اسلامی، حداقل چنین انحصاری را طرد می‌کند و محدودیتی برای فعالیت سیاسی زنان قایل نشده است؛ ولی طبیعت زنان و کارکردهای خاص ناشی از آن و عرف و فرهنگ جوامع، مانع دخالت بیشتر زنان در امور سیاسی در حکومت پیامبر و پس از آن شده است. موارد ذیل، گوشه‌ای از نقش زنان در امور سیاسی است:

الف) بیعت

بیعت از سنت‌های مهم عصر جاهلی است که به دوره اسلامی راه یافت و مورد تأیید اسلام قرار گرفت. بیعت در اسلام، جلوه‌ای از حق انتخاب است که زنان با انجام آن استقلال و مسئولیت اجتماعی خود را اعلام می‌کنند. بیعت زنان را می‌توان گوشه‌ای از مشارکت سیاسی زنان دانست که با شرایط و

۱- المعجم الکبیر، طبرانی، ج ۲۴، ص ۳۱۱؛ الاستیعاب، ابن عبد البر، ج ۴، ص ۳۴۱؛ مجمع الزوائد، هیشمی، ج ۹، ص ۲۶۴.

ص: ۱۹

الزاماتی برای بیعت کنندگان همراه بود. اختصاص آیه‌ای از قرآن (۱) به بیعت زنان، نشان از اهمیت آن دارد. مورخان و مفسران از زنان زیادی یاد کرده‌اند که با رسول خدا (ص) بیعت کرده‌اند. گویا در مکه، صرف پذیرش اسلام از سوی زنان و ذکر شهادتین، کفایت می‌کرد و بیعت محسوب می‌شد؛ هر چند برخی منابع، با قید «اسلَمَتْ قَدِیماً بِمَكَّةَ وَ بَايَعَتْ»؛ «در مکه اسلام آورد و بیعت کرد»، توصیف شده‌اند؛ اما اینکه با چه شرایطی در این دوره، بیعت را انجام داده‌اند، گزارشی ارائه نشده است؛ اما با هجرت آن حضرت به «یثرب»، بیعت زنان با شرایط خاصّی همراه بود که گاه زنان به طور مستقیم با رسول خدا (ص) و گاه غیرمستقیم با نماینده آن حضرت بیعت می‌کردند.

سیره‌نویسان، بیعت دو تن از زنان خزرجی به نام‌های «امّ عُمَارَه نَسِیْبَه» دختر «کَعْب مازنی» و «امّ مَنِیع اسماء» دختر «عَمْرُو بن عَیْدِی سلمی»، در پیمان عقبه دوم (سال ۱۳ بعثت) را نخستین بیعت زنان یثربی با پیامبر می‌دانند. (۲)

۱- ممتحنه: ۱۲.

۲- سیره ابن هشام، عبدالملک بن هشام، ج ۲، ص ۸۸؛ الطبقات الکبری، ابن سعد، ج ۸، صص ۸، ۳۰۰ و ۹۳۰۴.

ص: ۲۰

در گزارشی آمده است: هنگامی که پیامبر در یثرب استقرار یافت، زنان انصار در خانه‌ای جمع شدند و آن حضرت یکی از صحابه را برای گرفتن بیعت نزد آنان فرستاد. نماینده رسول خدا (ص) خطاب به حاضرین گفت: من فرستاده پیامبر هستم. با آن حضرت بیعت کنید و به خدا شرک نورزید، مرتکب دزدی و زنا نشوید و ... و زنان انصار آن موارد را پذیرفتند و بر اساس آن بیعت کردند. (۱)

«ام‌عمر اشهلّیه» می‌گوید: همراه برخی زنان، نزد رسول‌خدا (ص) رفتیم و گفتیم: برای بیعت آمده‌ایم. آن حضرت فرمود: «شکر خدا را که شما را به اسلام هدایت کرد. بروید که با شما بیعت کردم». (۲)

در (سال ششم)، در جریان صلح حدیبیه، چند زن نیز همراه مسلمانان بودند. چون بیعت رضوان انجام گرفت، امام علی (ع) به نیابت از پیامبر، از زنان بیعت گرفت. (۳) در نقل دیگر آمده است: «در حدیبیه چهار زن حضور داشتند که رسول خدا (ص) در چادر آنان، از

۱- الطبقات الکبری، ابن سعد، ج ۸، ص ۷.

۲- همان، ص ۸.

۳- الارشاد، شیخ مفید، صص ۶۰-۶۲.

ص: ۲۱

ایشان بیعت گرفت». (۱)

در فتح مکه (سال هشتم) نیز، زنان مکه با شرطهایی، با رسول خدا (ص) بیعت کردند. (۲) جالب آن است که مطابق گزارشی، در این غزوه، پیامبر به «امیه» (امیمه)، خواهر حضرت خدیجه دستور داد از زنان بیعت بگیرد و بیعت او را به رسمیت شناخت. (۳) این مطلب از این جهت درخور اهمیت است که برخی زنان به عنوان نماینده و کارگزار رسول خدا (ص) عمل می‌کردند و مأموریت سیاسی داشتند.

مفاد بیعت زنان و مردان با هم فرق داشت. آیه دوازدهم سوره مبارکه ممتحنه، به این مفاد اشاره دارد:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ ... (ممتحنه: ۱۲)

ای پیامبر! هنگامی که زنان مؤمنی نزد تو آیند تا با تو بیعت کنند که بر خدا شرک نورزند، دزدی نکنند، زنا ننمایند، فرزندان خود را نکشند ...

۱- الطبقات الكبرى، ج ۸، ص ۸.

۲- همان.

۳- ر. ک: روض الجنان، ابوالفتوح رازی، ج ۱۹، ص ۱۷۱؛ دائرة المعارف تشیع، صدر احمد حاج سید جوادی، ج ۳، ص ۵۸۶.

ص: ۲۲

در چگونگی بیعت زنان، چهار نظریه وجود دارد:

یک- رسول خدا پارچه‌ای به دست خود می‌پیچید و زنان با دست دادن، با آن حضرت، بیعت می‌کردند. (۱)

دو- پارچه‌ای پهن می‌شد و پیامبر یک طرف پارچه و زنان طرف دیگر پارچه را می‌گرفتند و این‌گونه با پیامبر (ص) بیعت می‌کردند. (۲)

سه- رسول خدا (ص) دستان خود را در ظرف آبی فرو می‌برد؛ سپس زنان دستانشان را در آن فرو می‌بردند. (۳)

چهار- بیعت زنان صرفاً کلامی بوده و پیامبر (ص)، هیچ‌گاه با زنان مصافحه نکرده است. (۴)

بیعت یکی از حساس‌ترین امور سیاسی اسلام است. خداوند در قرآن کریم اجر وفاداران بر بیعت را اجر بزرگی دانسته است. (۵)

بیعت در حقیقت، اعلام اطاعت از قوانین اسلامی و پذیرفتن رهبری حکومت اسلامی توسط پیامبر است که زن و مرد، هر دو بدان

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، صص ۱۶۹-۱۷۱.

۳- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۱.

۴- همان، ص ۵؛ مسند، احمد بن حنبل، ج ۷، ص ۲۲؛ بحارالانوار، مجلسی، ج ۷، ص ۱۵۷.

۵- فتح: ۱۰

ص: ۲۳

پرداخته‌اند. (۱)

ب) مشورت

آنجا که خداوند پیامبر را به مشورت با یارانش مأمور می‌کند، زنان را استثنا نمی‌کند. (۲) اسلام، مردم را از مشاوره با زنان به صورت مطلق نهی نکرده است؛ بلکه، از مشاوره با زنانی نهی کرده که به کمال عقلی نرسیده‌اند و یا برخی دیگر از صفات مشاوره را ندارند. با نگاه به سیره نبوی روشن می‌شود که آن حضرت با انگیزه‌های مختلفی درباره برخی امور با زنان مشورت می‌کرده است و حتی نظر برخی زنان بیگانه، نزد رسول خدا (ص) محترم بود. (۳)

گاهی زنان در تصمیم‌گیری‌های رسول خدا (ص) و مسایل مهم شرکت می‌کردند و آن حضرت به پیشنهادهای آنان گوش می‌داد که گاهی در مذاکرات تعیین‌کننده بود؛ چنان‌که در صلح حدیبیه با اهل مکه (در سال ششم) که برخی صحابه آن را کوچک کردن

۱- زن، دین، سیاست، زهرا آیت‌اللهی، ص ۲۶.

۲- آل عمران: ۱۵۹؛ شوری: ۳۸.

۳- بررسی شیوه‌های رفتار پیامبر با زنان، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی سیره شناختی ...، طیبی، ج ۲، ص ۷۶۸.

ص: ۲۴

خود در مقابل دشمن دانسته و با آن مخالفت می کردند، پیامبر (ص) سرانجام، پیشنهاد یکی از همسرانش را به اجرا گذاشت. در این خصوص آمده است:

وقتی پیمان صلح با قریش منعقد شد، پیامبر (ص) خطاب به یاران خود فرمود: بپاخیزید، قربانی کنید و سرخود را بتراشید؛ هیچ کس به آن حضرت پاسخ مثبت نداد تا جایی که چندین بار سخن خود را تکرار کرد. وقتی کسی اجابت نکرد؛ آن حضرت پیشنهاد ام سلمه را مبنی بر اینکه پیامبر (ص) بدون توجه به مسلمانان به تراشیدن سر خود و قربانی اقدام کند، پذیرفت. این پیشنهاد مؤثر واقع شد و صحابه بعد از حضرت، سر تراشیده و قربانی کردند. (۱)

ج) امان دادن به پناهجویان

پناهندگی سیاسی، از رسوم عرب جاهلی است که اسلام آن را امضا کرد. این سنت، بارها در تاریخ صدر اسلام نمود یافته است که به چند مورد اشاره

۱- تاریخ یعقوبی، یعقوبی، ج ۲، ص ۲۶۷؛ انساب الاشراف، بلاذری، ج ۷، ص ۱۲۳؛ پس از رحلت رسول خدا ص نیز با ام سلمه رایزنی می شد؛ چنان که جابر بن عبدالله انصاری پس از واقعه حژه، در سال ۶۳ ه. ق در خصوص بیعت با یزید با او مشورت کرد؛ الاصابه، ابن حجر، ج ۴، ص ۱۰.

ص: ۲۵

می‌شود.

در سال پنجم و در غزوه خندق، «رِفاعَةُ بنِ سَمُوئیل» یهودی، از جمله کسانی بود که برای نجات خود به زنی از قبیله «خزرج» و از تیره «بنی‌نجار» متوسل و پناهنده شد. پیامبر به حرمت این خانم که «سلمی» نام داشت، از قتل رفاعه صرف نظر کرد. (۱)

در سال ششم، در سریه «زید بن حارثه» و در منطقه «عیص»، چند تن از مشرکین به اسارت در آمدند؛ همسر زینب دختر رسول خدا (ص) «ابوالعاص بن ربیع»، از جمله آنان بود که از زینب امان خواست. بنا به گزارشی، هنگامی که رسول خدا (ص) نماز صبح را خواند، زینب با صدای بلند اعلام کرد که من به ابوالعاص پناه داده‌ام. پیامبر پس از شنیدن سخن زینب، به همراهانش گفت: کسی را که دخترم پناه داده، ما هم پناه داده‌ایم. (۲)

حقّ جوار قائل شدن آن حضرت برای زینب، بدان معنا است که از مسلمانان نیز این انتظار را دارد که

۱- مغازی، محمد بن عمر واقدی، ج ۲، ص ۳۹۸؛ سیره، ابن هشام، ج ۳، صص ۲۶۹-۲۶۸.

۲- مغازی، ج ۲، ص ۴۱۸؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۳۳؛ الاصابه، ج ۸، ص ۱۵۲.

ص: ۲۶

حقّ جوار زن مسلمان را به رسمیت بشناسند.

از دیگر موارد امان دهی آن است که در فتح مکه (سال هشتم) «امّهانی» دختر ابی طالب و «امّ حکیم» دختر «حارث بن هشام» (همسر عکرمه بن ابی جهل)، به پناهجویان خود امان دادند و امان آنها از سوی رسول خدا (ص) پذیرفته شد. «حارث بن هشام» و «زُهیر بن ابی امیه» از کسانی بودند که به امّهانی پناهنده شدند. زن عکرمه نیز که مسلمان شده بود، برای شوهرش امان گرفت و او را که به واسطه دشمنی‌هایش با پیامبر به یمن فرار کرده بود، بازگرداند. (۱)

دختر مغیره نیز از زنانی است که برای همسرش، «صفوان بن امیه» امان گرفت. (۲)

رسول خدا (ص) حتی در مواردی آزادسازی اسرا را که از سوی برخی زنان صورت می‌گرفت، پذیرفت؛ چنان‌که در سریه «عُیینه بن حصن»، عایشه یکی از اسرا را آزاد کرد و پیامبر مخالفتی نکرد. (۳)

۱- سیره ابن هشام، ج ۴، ص ۸۷۵؛ اسد الغابه، ج ۵، ص ۵۷۷؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۳۳۶.

۲- اسد الغابه، ج ۵، ص ۶۳۱.

۳- سیره ابن هشام، ج ۴، ص ۱۰۳۸.

ص: ۲۷

د) حضور در جمعه و جماعات

زنان از حضور در مسجد که محل تصمیم‌گیری‌های مهم حکومتی بود و نیز نماز جمعه که از شعارهای سیاسی-عبادی به شمار می‌رفت، منع نشدند. «ام‌عطیه» نقل می‌کند: «رسول خدا (ص) به مادران و دختران بالغ اجازه داد تا روزهای عید فطر و قربان در جماعات حضور پیدا کنند».^(۱)

طبق روایاتی، رسول خدا (ص) در اعیاد، دختران و زنانش را به همراه می‌برد. از «ام‌حبیبه، خوله بنت قیس» نقل شده که روز جمعه، من در آخر صف زنان بودم و خطبه و قرائت پیامبر را می‌شنیدم.

رسول خدا (ص) به «مُصْعَب بن عُمَیر» فرمود:

در روز جمعه، هنگام نیم‌روز، زنان و فرزندان خود را گرد آورید و با خواندن دو رکعت نماز به خداوند نزدیک شوید.^(۲)
در روایت دیگری آمده که روزی رسول خدا (ص) مردم را به نماز جمعه ندا داد، کنیز ام‌سلمه همسر رسول خدا به شانه کردن سر او مشغول بود که

۱- صحیح مسلم، ج ۲، ص ۲۸۷؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۶.

۲- الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۸۳.

ص: ۲۸

ام‌سلمه سخن پیامبر (ای مردم) را شنید. پس به کنیزش گفت، این کار را به بعد واگذار. کنیز گفت: «رسول‌خدا (ص) مردان را فرامی‌خواند نه زنان را». ام‌سلمه پاسخ داد: «من جزو مردم هستم». (۱)

ه) پاسخ به جنگ روانی دشمن

زنان مسلمان به هنگام لزوم، به تبلیغات زهر آگین دشمن جواب دندان شکنی می‌دادند و توطئه آنان را خنثی می‌کردند. چنان‌که در غزوه احد، هند، همسر ابی سفیان پس از مُثله کردن پیکر حمزه سیدالشهدا، بالای سنگی رفت و اشعاری سرود. یکی از زنان مسلمان حاضر در نبرد، فوراً به پاسخگویی او پرداخت. (۲) برخی منابع، نام این زن را هند دختر «اثاثه» یا «ابان بن عباد بن عبدالمطلب» دانسته‌اند. (۳) همچنین زمانی که «کعب بن اشرف» یهودی، در اشعار خود به تَغزُل و

- ۱- صحیح مسلم، ج ۱۵ ص ۵۶؛ برخی منابع روایی در این خصوص مطالبی تحت عنوان «باب خروج النساء الی المساجد» و «باب موعظه الامام النساء یوم العید» دارند. ر. ک: صحیح بخاری، ج ۲، ص ۵۶؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۶۱.
- ۲- سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۶۰۷؛ البدایة و النهایه، ابن کثیر، ج ۴، ص ۴۲؛ سبل الهدی و الرشاد، صالحی شامی، ج ۴ ص ۲۱۸.
- ۳- اسد الغابه، ج ۵، ص ۵۵۹؛ الاصابه، ج ۴، ص ۴۲۲.

ص: ۲۹

معاشقه با زنان مسلمان پرداخت، زنی از انصار حرمت‌شکنی وی را پاسخ داد. (۱)

و) مبارزه سیاسی

حفظ اعتقادات و پایبندی به دین مبین اسلام، صبر و استقامت در مقابل توطئه‌های دشمن و حفظ آرمان، نوعی مبارزه سیاسی بر ضد دشمن است. در جوّ اختناق آمیز مکه، برخی از نخستین مسلمانان، زنان بودند. حضرت خدیجه نخستین زنی بود که اسلام را پذیرفت و تمام هستی خود را وقف پیشبرد اهداف پیامبر کرد و با تمام سختی‌ها، محدودیت‌ها و گرفتاری‌هایی که مشرکان برای خاموش کردن دعوت اسلامی انجام دادند، ساخت و از اعتقاد خود برنگشت. سُمیّه، مادر عمّار از دیگر زنان پیشگام در اسلام است. وی شکنجه‌های دردناک مشرکان را تحمل کرد و سرانجام به شهادت رسید. (۲)

به جز سمیه، در مکه عده‌ای از زنان مستضعف بودند که به طور مداوم مورد شکنجه مشرکان واقع

۱- المحبر، ابن حیب بغدادی، صص ۸۱ و ۸۲؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۲۳؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۷۹.

۲- سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۲۱۱؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۶۴.

ص: ۳۰

می‌شدند. «لبینه»، کنیز خاندان عُدی، «زنیره»، کنیز بنی‌مخزوم یا بنی‌عدی و «ام‌عبیس» از بردگان بنی‌زهره از آن جمله‌اند. (۱) مطابق گزارشی، مشرکان، زن مسلمانی به نام «ام‌شریک» را برای بازداشتن از اسلام سه روز از خوراک منع کردند، اما او تحمل کرد. (۲) مقاومت او و لطف الهی موجب شد تا مشرکان همراه او به حقانیت اسلام پی برده و مسلمان شدند.

مهاجرت از راه‌های دیگر مبارزه سیاسی است. در این میدان مبارزه نیز، زنان همگام با مردان، مشارکت داشتند. چنان‌که در میان مهاجران به حبشه، چند تن از زنان حضور داشتند. رقیه، دختر رسول خدا (ص)، سوده، دختر قیس بن عبد شمس، اسماء بنت عمیس، ام‌حبیبه، دختر ابی‌سفیان و ام‌سلمه مخزومی از آن جمله‌اند. (۳) هجرت از دیار شرک برای حفظ ایمان و تبلیغ اسلام، خود نوعی مبارزه سیاسی بر ضد حاکمیت شرک است. تحمل مشکلات در دیار غربت، جز برای کسی که عاشق پیامبر و اسلام باشد، کار آسانی نیست.

با هجرت رسول خدا (ص) به مدینه، بعضی از زنان

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۵۵؛ اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۶۳.

۲- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۲۳؛ المحبر، ص ۸۱.

۳- الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۲۰۴.

ص: ۳۱

مسلمانی که نتوانسته بودند دست به هجرت بزنند، برای نجات از محیط شرک‌آلود مکه، زمینه هجرت خود را فراهم ساخته و با سختی هر چه تمام‌تر و حتی به تنهایی هجرت کرده و به پیامبر در مدینه پیوستند. امیمه بنت بشر (۱)، امّ کلثوم، دختر عقبه (۲)، و امّ شریک دوسی (۳) از آن جمله‌اند. ام‌سلمه مخزومی که بعدها به همسری رسول خدا (ص) درآمد، از زنانی بود که به رغم مخالفت‌های سرسختانه خویشانش، به مدینه هجرت کرد. (۴)

آیات ۹۷ و ۹۸ سوره نساء، به صراحت بیان می‌دارد که زنان، چون مردان وظیفه دارند تا از سرزمین کفر هجرت نمایند. هجرت زنان مسلمان، اقدامی سیاسی است که ابعاد مختلفی دارد؛ از سویی به معنای طرد و نفی نظام حاکم بر جامعه است و از سوی دیگر، به مفهوم ابلاغ پیام آیین جدید به مراکز مستعد است. علاوه بر آن، هجرت اساسی‌ترین اقدام جهت تأسیس حکومت اسلامی و تقویت حکومت

۱- الاصابه، ج ۸، ص ۳۰.

۲- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۸۳؛ مغازی، ج ۲، ص ۶۲۹؛ الاصابه، ج ۸، ص ۴۶۳.

۳- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۵۷؛ الاصابه، ج ۸، ص ۴۱۶.

۴- الاستیعاب، ابن عبد البر، ج ۴، ص ۴۹۳؛ الاصابه، ج ۸، ص ۴۰۴.

ص: ۳۲

نوپا خواهد بود. (۱)

(ز) حفظ اسرار

حفظ اسرار، خود نوعی کار سیاسی است. (۲) به موجب گزارشی، اسماء دختر ابی بکر، که به هنگام هجرت پیامبر به یثرب، برای آن حضرت و همراهانش، غذا برده و از مکان اختفای آنان آگاهی داشت، وقتی مورد بازجویی مشرکان که در تعقیب رسول خدا (ص) بودند، قرار گرفت، اسرار خود را فاش نکرد و از ابوجهل سیلی خورد. (۳)

۱- زن، دین، سیاست، ص ۳۱

۲- علاوه بر موارد یاد شده، برخی زنان در زمره خدمتکاران رسول خدا ص بودند. اسماء بنت یزید بن سکن، در برخی مواقع، ساریان و زمامدار شتر رسول خدا ص بود. تاریخ المدینة المنوره، ابن شبه، ج ۱، ص ۴۱۵؛ هند و اسماء، دختران حارثه اسلمی نیز از دیگر خدمتکاران آن حضرت بودند. سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۵۶۶.

۳- سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۳۳۷؛ سبل الهدی و الرشاد، ج ۳، ص ۲۴۶.

ص: ۳۴

۲- نقش نظامی زنان

اشاره

در فقه اسلامی جهاد برای دفاع از سرزمین اسلام، بر زن و مرد مسلمان واجب شده است. در جهاد ابتدایی نیز، زنان می‌توانند شرکت کنند و تنها از نبرد رودر رو با دشمن منع شده‌اند که آن هم علت خاصی دارد.

رسول خدا (ص) نه تنها زنان را در جنگ‌ها شرکت می‌داد و به آنها نقش واگذار می‌کرد؛ بلکه از غنایم به‌دست آمده، برای آنان سهمی منظور می‌کرد؛ چنان‌که در غزوه خیبر (سال هفتم)، بخشی از غنایم را میان ایشان تقسیم کرد. (۱) در غزوه بنی قریظه (سال پنجم) نیز، زنی به نام «نسیبه» حضور داشت و از

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۴۶.

ص: ۳۵

غنائیم سهمی برد. (۱)

از کنار هم گذاشتن گزارش‌ها در خصوص حضور زنان در جبهه‌های نبرد، چنین برمی‌آید که پیامبر به آن دسته از زنانی که داوطلب اعزام می‌شدند و مهارت لازم را برای کارهای جبهه، مثل مداوای مجروحان، آشپزی، دوختن مشک‌ها و ... داشتند و از شجاعت لازم نیز برای حضور در صحنه جنگ برخوردار بودند، اجازه حضور می‌داد. تجربه از دیگر ملاک‌های شرکت در نبردها بود. با نگاهی به نام زنان حاضر در غزوات، این مطلب ثابت می‌شود که برخی زنان در چندین نبرد حضور داشته‌اند. باری، زنان صدر اسلام با تأیید شخص رسول خدا (ص)؛ به ویژه برای مداوای مصدومان و مجروحان جنگ، به طور داوطلبانه رهسپار جبهه‌ها می‌شدند. غیر از نبرد بدر که گزارشی از حضور زنان در آن نشده و در ابتدا بنای بر نبرد با قریش نیز نبوده است، در غزوات دیگر بسته به اهمیت غزوه، گزارش‌هایی از شرکت زنان، و ایفای نقش مؤثر آنان، ارائه شده است. در منابع، دست کم نام ۳۴ زن در صحنه‌های نظامی دیده می‌شود

۱- مغازی، ج ۲، ص ۵۷۴.

ص: ۳۶

که در ۱۲ غزوه حضور داشته‌اند. در این میان نبرد خیبر با شرکت حدود ۲۰ زن (۱) و غزوه احد با حضور ۱۴ زن (۲)، بیشترین مشارکت زنان را داشته است.

ام سلمه با شرکت در هشت غزوه (احد، خندق، خیبر، حدیبیه، فتح مکه، حنین، طائف و تبوک) بیشترین حضور را داشته است. ام‌عُمّاره نیز با شرکت در هفت غزوه در رتبه دوم قرار دارد. (۳)

نام برخی زنان که در غزوات حضور داشته‌اند عبارتند از: حضرت فاطمه (س)، عایشه، ام‌ایمن، حَمْنَةُ بنت جَحْش، سمیرا بنت قیس، نسیمه و ام‌سلیم، در نبرد احد، نفیسه و بحینه، دختران اُرت (الحارث) بن مطلب، ام‌حبیبه بنت جحش، خدیجه و هند، دختران حصین، ام‌عمار، صفیه، ام‌ایمن، ام‌سنان اسلمیه و ام‌سلیم در غزوه خیبر حضور داشتند. (۴)

در این نبرد، گروهی از زنان بنی‌غفار نزد رسول خدا (ص) آمدند و اجازه شرکت خواستند که آن حضرت با حضور آنان

۱- ر. ک: حضور زنان مسلمان در عرصه‌های نظامی در عصر رسول خدا ص، مرادی خلیج، ص ۱۰۶۲ به بعد.

۲- مغازی، ج ۱، ص ۲۴۹؛ دلائل النبوه، بیهقی، ج ۳، ص ۲۱۴.

۳- ر. ک: الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۳۰۳، الاستیعاب، ج ۴، ص ۵۰۳.

۴- مغازی، ج ۲، ص ۶۸۵.

ص: ۳۷

موافقت نمود. (۱) از دیگر زنان نقش آفرین در عرصه نظامی، می‌توان از کعبیه بنت سعد، صفیه بنت عبدالمطلب، ام‌عمارَه، ام‌سلیط، ام‌العلاء، سمیرا بنت قیس و مادر سعد بن معاذ یاد کرد که در نبرد با بنی‌قریظه به ایفای نقش پرداختند. (۲)

زنان حاضر در نبردها گاهی از غنایم به دست آمده بهره‌مند می‌شدند؛ چنان‌که در نبرد خیبر به هر زن حاضر سهم یک مرد، تعلق گرفت. ابن سعد نام زنانی را که از غنایم خیبر سهمی به آنها اختصاص داده شد را ذکر کرده است. (۳) بنا بر نقلی، در خیبر دو زن باردار حضور داشتند که هر دو، بین راه وضع حمل کردند و پیامبر برای نوزادان و مادرانشان پاداش ویژه‌ای قرار داد. (۴)

در سریه‌ها از حضور زنان گزارشی ارائه نشده است.

پس از اثبات حضور زنان در صحنه‌های نظامی، به مواردی از نقش‌ها و وظایف آنان در جبهه‌ها اشاره می‌شود:

۱- مغازی، ج ۲، ص ۶۹۴؛ سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۸۰۴.

۲- مغازی، ج ۲، ص ۶۹۴.

۳- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۴۰۶.

۴- ر. ک: بررسی شیوه‌های رفتار پیامبر با زنان، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی، ص ۷۵۹ به بعد.

الف) مداوا و پرستاری مجروحان

مطابق گزارشی، برخی زنان در صحنه نبرد حاضر شده و به پانسمان کردن جراحت رزمنده‌گان می‌پرداختند. چنان‌که نقل شده ام‌ایمن که رسول‌خدا (ص) او را مادر خطاب می‌کرد، همواره در کنار زنان مجاهد به مداوای مجروحان می‌پرداخت. (۱) «نسیبه»، دختر حارث انصاری می‌گوید: «در هفت جنگ، همراه پیامبر بودم و مجروحان را مداوا می‌کردم». (۲)

«رفیده» یا «کعبیه»، دختر سعد، در نبرد خندق در مسجد پیامبر خیمه زده و مجروحان را مداوا می‌کرد. (۳) هنگامی که سعد بن معاذ از بزرگان انصار، مجروح گردید، به دستور پیامبر وی را جهت مداوا به خیمه رفیده بردند. (۴) وی زنی بود که خود را وقف خدمت به مجاهدان کرده بود. گویا او اولین پرستار در اسلام بوده است. (۵)

ام‌سنان اسلمیه، وقتی داوطلب شرکت در جنگ شد، نزد رسول‌خدا (ص) آمد و گفت: «من برای مداوای مجروحان در جنگ شرکت می‌کنم». پیامبر به ایشان

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۲۵؛ الاصابه، ج ۳، ص ۶۴.

۲- اسد الغابه، ج ۵، ص ۶۰۳؛ الاصابه، ج ۴، ص ۴۷۷.

۳- اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۵۴.

۴- سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۷۲۰؛ الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۱.

۵- ر. ک: الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۸۳۸.

ص: ۳۹

اجازه داد و فرمود: «به دوستان تو از قبیله اسلم و غیر آن هم اجازه می‌دهم در نبرد شرکت کنند». (۱)

امیه دختر قیس بن ابی‌الصلت غفاری، جهت حضور در نبرد خیبر، برای کمک به مصدومان و امور تدارکاتی، نظر پیامبر را جویا می‌شود و آن حضرت با شرکت وی موافقت می‌کند و پس از نبرد، گردنبندی به وی عطا می‌کند. (۲)

ب) آبرسانی و دوفتن مشکها

اشاره

برخی از زنان حاضر در نبردها، برای رزمندگان آب و نان حمل می‌کردند. به موجب نقلی، «ربیع» دختر «معوذ بن عفراء»، از آبرسانان و خدمه مجاهدین بود. (۳) از برخی زنان حاضر در نبردها گزارش شده که ما برای رساندن آب به رزمندگان، با سپاه اسلام همراه می‌شدیم (۴) ام‌ایمن (۵) و حَمَنَه بنت جحش (۶) از دیگر زنانی هستند که نقش آبرسانی را در صحنه‌های نظامی

۱- مغازی، ج ۲، ص ۶۸۶.

۲- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۶؛ اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۰۵.

۳- اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۵۱.

۴- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۲۵.

۵- همان.

۶- همان، ص ۲۴۱.

ص: ۴۰

برعهده داشتند. قابل ذکر است که سقایی پیشه‌ای بوده که تا این اواخر در ممالک اسلامی رایج بوده و برخی زنان به این پیشه مشغول بوده‌اند.

ج) آشپزی

امّ عطیه در جبهه‌ها حاضر می‌گردید و برای رزمندگان آشپزی می‌کرد. [\(۱\)](#)

د) رساندن تیر و سلاح به خطّ مقدم

جمع‌آوری تیرها و رساندن آنها به دست رزمندگان، از دیگر کارهای زنان در جنگ بود. چنان‌که در گزارشی آمده است: امّ‌زیاد اشجعیه، قبل از عزیمت سپاه پیامبر به خیبر، به آن حضرت عرض کرد: ما برای رساندن تیر و نوشانیدن سویق (نوعی شربت) به رزمندگان با آنان همراه می‌شویم. [\(۲\)](#)

ه) حمل کشته‌شدگان و مجروحان

در غزوه احد، هند، دختر «عمرو بن حزام» تصمیم داشت، اجساد مطهر سه تن از شهدا را به مدینه حمل

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۴۵۵.

۲- الآحاد و المثنائی، ابن ابی عاصم، ج ۶، ص ۸۱؛ المعجم الکبیر، طبرانی، ج ۲۵، ص ۱۳۷.

ص: ۴۱

کند (۱) که به فرمان رسول خدا (ص) منصرف شد و در احد دفن شدند. در گزارشی آمده است:

كُنَّا نَعُزُّو مَعَ رَسُولِ اللَّهِ وَتَرَدُّ الْقَتْلَى وَالْجَرَحَى إِلَى الْمَدِينَةِ. (۲)

ما همراه رسول خدا در جنگ شرکت می کردیم و کشته‌ها و مجروحان را به مدینه انتقال می دادیم.

ربیع دختر معوذ بن عفرء انصاری در جبهه شرکت می کرد و اجساد شهدا را به مدینه حمل می کرد. (۳)

و) نبرد در وقت ضرورت

برخی زنان شرکت کننده در نبردها به همراه خود سلاحی داشتند تا به گاه لزوم از خود و پیامبر دفاع کنند. از زنانی که در شرایط حساس با دشمن به طور مستقیم درگیر شدند، می توان از ام‌سلیم، صفیه و ام‌عمارہ یاد کرد. ابن سعد به نقل از نسیبه دختر «کعب بن عمرو خزرجی»، مشهور به ام‌عمارہ، آورده است: «چون در جنگ احد، مسلمانان گریختند، نزد پیامبر آمدم و با شمشیر زدن و تیراندازی از او دفاع

۱- شرح نهج البلاغه، ابن ابی‌الحدید، ج ۱۴، ص ۲۶۲.

۲- مغازی، ج ۱، ص ۲۶۵.

۳- اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۵۲.

ص: ۴۲

کردم تا مجروح شدم».

بنا به نوشته واقعی، ام‌عمار در دفاع از رسول‌خدا (ص) زخم عمیقی در گردنش پیدا شد که تا یک سال التیام نیافت. (۱) از پیامبر

نقل شده که به چپ و راست نگاه می‌کردم، غیر از ام‌عمار را نمی‌دیدم که از من دفاع می‌کرد و شمشیر می‌زد. (۲)

ام‌عمار در عین حال که چند زخم بر بدن داشت، فرزندش را به مبارزه با دشمن ترغیب می‌کرد تا آنجا که پیامبر توانایی او را با

بیان اینکه: «ای ام‌عمار! چه کسی به قدر تو تواناست، ستود» دلاوری و استقامت وی و خانواده‌اش در نبرد احد، ایشان را مشمول

دعای رسول‌خدا (ص) کرد و حتی از مقام برخی صحابه که به‌ظاهر برجسته بودند، برتر دانست و فرمود: «امروز تو جایگاهی بهتر

از فلانی و فلانی داری». (۳)

ام‌عمار، در غزوه حدیبیه نیز حضور داشت و به گفته خودش: هنگامی که شوهرم «غزیه بن عمر» شمشیری بسته بود، من چوبی را

که سایبان بود، برداشتم، سپس کاردی هم همراه گرفتم که به کمر بسته

۱- مغازی، ج ۱، ص ۲۶۹؛ الاصابه، ج ۸، ص ۴۴۱.

۲- مغازی، ج ۱، ص ۲۷۰.

۳- همان، ص ۲۶۹.

ص: ۴۳

بودم و گفتم اگر دشمن به من نزدیک شود، امیدوارم که به قتل برسانم. (۱) وی در غزوه حنین (سال هشتم) شرکت داشت. وقتی در سپاه مسلمانان سستی افتاد و آنان روی به هزیمت نهادند، ام‌عمار همراه چهار زن دیگر در حالی که شمشیر برنده‌ای در دست داشت، خطاب به انصار فریاد زد که این چه کار زشتی است؟ شما و فرار! و با حمله به دشمن، مردی از قبیله هوازن را کشت و به چهره فراریان خاک پاشید. (۲) ام‌عمار، پس از رحلت رسول خدا (ص) نیز در برخی نبردها شرکت کرد و در نبرد یمامه دستش قطع شد. (۳)

در نبرد خندق، هنگامی که یهود بنی‌قریظه پیمان‌شکنی کرده و به قصد شیبخون‌زدن به مردم مدینه به محل استقرار برخی از زنان نزدیک شدند، صفیه دختر عبدالمطلب، عمه رسول خدا (ص) اقدام به مقابله نظامی کرد و یکی از یهودیان را کشت و این در حالی بود که «حسان بن ثابت»، شاعر معروف انصار از رویارویی با آنان عذر خواسته بود. (۴)

۱- مغازی، ج ۳، ص ۴۵۸.

۲- همان، ص ۶۸۹.

۳- مغازی، ج ۲، ص ۴۶۲.

ص: ۴۴

بنا به نقلی، صفیه در جریان نبرد احد نیز فردی یهودی را که درباره همسران پیامبر (ص) جاسوسی می‌کرد، به قتل رساند. این زن شجاع، وقتی دید مسلمانان از احد می‌گریزند با نیزه‌ای که در دست داشت رو به جلو می‌رفت و با آن بر صورت مردم می‌زد و می‌گفت: «آیا از گرد رسول خدا (ص) می‌گریزید؟!»

در غزوه حنین (سال هشتم)، غیر از امیرمؤمنان (ع) و تنی چند از بنی‌هاشم، بقیه مسلمانان گریختند. در این هنگامه سخت، زنانی، مردانه ایستادند. ام‌عمار، ام‌سلیم، ام‌سلیط و ام‌حارث در این معرکه جهاد کردند. (۱) این زنان با رشادت خود، فراریان را شرم‌نده ساختند و آنان به نزد پیامبر بازگشتند. بدین ترتیب این دسته از بانوان در مصون ماندن آن حضرت از خطر، نقش داشتند. (۲)

ام‌سلیم، دختر ملحان از دیگر زنان مسلمانی است که با همسرش ابوطلحه، در جنگ حنین شرکت کرد. او بُردی به کمر خود بسته و خنجرى به دست داشت. ابوطلحه پرسید: این خنجر چیست که در دست

۱- مغازی، ج ۳، صص ۹۰۴-۹۰۲.

۲- تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۴۲۴.

ص: ۴۵

داری؟ گفت: «آن را به دست گرفتم تا اگر مشرکی به من نزدیک شد، شکمش را با آن پاره کنم». (۱)

(ز) تشویق و ترغیب رزمندگان به جنگ

در نبرد احد آن گاه که شایعه شد که رسول خدا (ص) به شهادت رسیده است، «اوس بن قیظی» به همراه چند تن دیگر از انصار، پشت به جبهه کردند. ام‌ایمن با دیدن این صحنه، سخت ناراحت شد و مستی خاک برداشت و به چهره ایشان پاشید و به آنان دوک نشان داد و گفت: «شمشیرتان را بدهید و نخ بریسید». (۲) در غزوه «ذی قرد»، در سال ششم که شتران پیامبر به غارت رفته بود، «اسماء بنت یزید بن سکن انصاری»، مردان را به شرکت در غزوه وامی‌داشت و همواره نگران سلامتی رسول خدا (ص) بود. (۳) دیده‌بانی و نگهداری از اسباب و لوازم مجاهدین، از دیگر کارهای زنان در جنگ بود.

۱- سیره ابن هشام، ج ۴، ص ۹۶.

۲- مغازی، ج ۱، ص ۲۷۷.

۳- همان، ج ۲، ص ۵۴۳.

ص: ۴۶

۳- نقش اقتصادی زنان

اشاره

شاید برخی چنین تصور کنند که در صدر اسلام، زن به غیر از خانه‌داری، فعالیت دیگری از جمله فعالیت اقتصادی نداشته است؛ اما با دقت در متون مختلف سیره و تاریخ، بطلان این تصور آشکار می‌شود. گزارش‌ها حکایت از فعالیت‌های گوناگون زنان در عصر رسالت دارد. آنان بخش عمده‌ای از نیروی کار، تخصص و تولید را برعهده داشتند. هر زن مسلمان، بسته به توان و تخصص خود، در تقویت حکومت نبوی تلاش می‌کرد. مساعدت‌های ایشان به پیامبر و مسلمانان به طرق مختلف (مستقیم و غیر مستقیم) صورت می‌گرفت که به چند مورد اشاره می‌شود:

الف) ایثار و انفاق

زنان مسلمان که به ضعف بنیه اقتصادی حکومت رسول خدا (ص) واقف بودند، هنگام لزوم، با ایثار و اهدای اموال و زیورآلات خود، حکومت تازه تأسیس پیامبر را تقویت می‌کردند تا به سهم خود آن حضرت را از تنگناهای مالی خارج سازند. این گونه ایثارگری‌ها قبل از تشکیل حکومت نبوی نیز وجود داشت که مصداق بارز آن را می‌توان در اقدام حضرت خدیجه (س)، دایر بر هزینه کردن تمام دارایی خود در راه دعوت اسلامی، برشمرد.

مطابق گزارشی، در جریان غزوه تبوک (سال نهم)، با توجه به کثرت نیروهای جهادگر (حدود سی هزار نفر) و حساسیت نبرد با روم و مسافت طولانی محل نبرد، و عدم توانایی مالی رسول خدا (ص)، برای تجهیز تمامی افراد سپاه، برخی زنان با اعطای زیورآلات خود، آن حضرت را یاری کردند. در خبری آمده که پارچه‌ای جلوی رسول خدا (ص) پهن بود که در آن دستبندها، بازوبندها، خلخال‌ها، گردنبندها و انگشترهایی بود که زنان اهدا کرده بودند تا سپاه اسلام را یاری دهند. (۱)

۱- مغازی، ج ۳، ص ۷۵۵؛ ر. ک: حضور زنان مسلمان در عرصه‌های نظامی، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی سیره ...، ص ۱۰۶۳ به بعد.

ص: ۴۸

از دیگر مواردی که زنان، در تقویت حکومت پیامبر و حلّ مشکلات اقتصادی آن حضرت نقش داشتند، آن است که برخی زنان؛ مثل «رمله» دختر «حارث بن ثعلبه خزرجی» که خانه بزرگی داشت و از موقعیت مناسبی (نزدیکی به مسجد رسول خدا (ص) و داشتن مرکزیت) برخوردار بود، آن را در اختیار رسول خدا (ص) قرار داد تا در پیشبرد اهداف دولت اسلامی مورد استفاده قرار دهد.

در منابع، بارها در خصوص بهره‌مندی از این خانه سخن گفته شده است. از کارکردهای آن می‌توان به عنوان مهمانسرای حکومت نبوی، محل نگهداری موقت اسرا (۱)، محل ملاقات پیامبر با هیئت‌های مختلف، اشاره کرد. در این منزل، هیئت‌های (وفود) نمایندگان قبایلی چون مُحَارَب (۲)، کلاب (۳)، عبدالمقیس (۴)، تَغَلَب و حَوْلان (۵)، با پیامبر ملاقات و مورد پذیرایی قرار گرفتند. به نقلی، اسرای بنی قریظه در این خانه نگهداری شدند. (۶) اسرای بنی تمیم نیز به تعداد یازده مرد و یازده زن و

۱- ر. ک: مجموعه مقالات، رسول جعفریان، دفتر دوم، ص ۱۱۳۷.

۲- الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۲۹۹.

۳- همان، ص ۳۰۰.

۴- همان، ص ۳۱۶.

۵- همان، ص ۳۱۶.

۶- مغازی، ج ۲، صص ۳۸۷ و ۳۸۸؛ سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۲۴۱؛ الاصابه، ج ۸، ص ۱۴۰.

ص: ۴۹

سی کودک در آنجا نگهداری می‌شدند. (۱)

پس از رسول خدا (ص) نیز این خانه تا مدتی محل نگهداری اسرا بود؛ چنان‌که برخی اسرا در جریان جنگ‌های رده در آن نگهداری می‌شدند. (۲)

در گزارشی آمده است: زنی برای اهل صفة که از صحابه تهیدست بودند، هفته‌ای یک وعده غذا طبخ می‌کرد. (۳) ام‌سلیم یا ام‌مالک، نیز از اطعام‌کنندگان اهل صفة بود. (۴) با توجه به فقر و تنگدستی برخی مسلمانان، مثل صفة‌ای‌ها که غالب ایشان از صحابه پرهیزکار بودند، حلّ مشکل معیشتی آنان، خود نوعی کمک به حلّ بحران اقتصادی مسلمانان بود و تقویت دولت نبوی را در پی داشت. مهمان‌نوازی انصار نسبت به مهاجران و پناه دادن ایشان، و تقسیم امکانات خود با مهاجران از جمله اسکان ایشان که زنان انصار بیشترین زحمت را پذیرا می‌شدند، بی‌تردید در حلّ مشکلات آغازین سال‌های هجرت رسول خدا (ص)، مؤثر بود و نوعی کمک مالی به دولت آن حضرت محسوب می‌شد.

ام‌علاء گوید:

۱- الطبقات الکبری، ج ۲، ص ۱۶۱؛ مغازی، ج ۳، ص ۹۷۵.

۲- الطبقات الکبری، ج ۷، ص ۱۰۲.

۳- معجم الکبیر طبرانی، ج ۶، ص ۱۷۳؛ بحار الانوار، ج ۷، ص ۱۳۱.

۴- مجمع الزوائد، ج ۸، ص ۳۰۱.

ص: ۵۰

هنگامی که مردم مدینه درباره تحویل خانه‌های خود به مهاجران به قرعه متوسل شدند، در قرعه، سهم ما با عثمان بن مظعون در یک خانه تعیین شد. (۱)

رضایت دادن زنان ثروتمند و دارای پایگاه عالی قبیله‌ای و شریف مبنی بر ازدواج با صحابه تهیدستی چون بلال و زید بن حارثه و ... را نیز می‌توان از مصادیق کمک به دولت رسول خدا دانست (۲)؛ چرا که دستگیری از یاران صمیمی پیامبر و حلّ معیشت ایشان، در واقع حلّ جزئی از مشکلات کلان حکومت آن حضرت بود که با زیرکی و لطافت انجام شد. ام شریک انصاری نیز از زنان ثروتمند بود و خانه او محلّ ورود مهمانان فراوان بود و او با عنوان انفاق در راه خدا، از آنان پذیرایی می‌کرد. (۳)

ب) تساوی زن و مرد

به مصداق آیه کریمه لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ (نساء: ۳۲) که بهره کسب و کار هر کدام

۱- اسد الغابه، ج ۵، ص ۶۴.

۲- به عنوان نمونه می‌توان ازدواج خواهر عبدالرحمن بن عوف با بلال و ازدواج زینب بنت جحش با زید بن حارثه را بر شمرد.

۳- الاصابه، ج ۴، ص ۴۶۵.

ص: ۵۱

از زن یا مرد را با استقلال از آن صاحبش می‌شمرد و به مصداق روایت: «إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ»، (که در هر حکمی، مگر برخی از احکام مختصه، زن و مرد را مساوی در حقوق می‌بیند)، مردان و زنان یکسانند و هیچ‌گونه تبعیض در این باب وجود ندارد و زنان در انواع مختلف حقوق مالکیت و استقلال در تصرف اموال منقول و غیرمنقول و سائر شئون تابعه آن، از تجارت، بخشش، رهن، قرض، صلح، شرکت، مضاربه، سرمایه‌گذاری، وقف، اجاره، کشاورزی و دیگر حقوق، با مردان مساوی هستند. (۱)

زنان علاوه بر فعالیت‌های اقتصادی در منزل؛ مانند زیلو بافی، زنبیل بافی، ساختن ابزارهای تزئینی، بافندگی، خیاطی و آسیاب کردن و ... که غالب زنان به آنها می‌پرداختند و در اقتصاد خانواده که کوچک‌ترین واحد اجتماعی محسوب می‌شد، نقش داشتند، در بیرون منزل نیز عهده‌دار برخی مشاغل بودند. اسلام نیز، مانعی بر سر فعالیت‌های اقتصادی زنان ایجاد نکرد. استقلال زنان در تصرفات مالی مورد اتفاق نظر فقها است و آن را به اذن شوهر منوط نمی‌دانند (۲) و

۱- حقوق زن در اسلام و جهان، آیت الله نوری، ص ۱۸۵.

۲- احکام النساء، شیخ مفید، ج ۶، ص ۲۶.

ص: ۵۲

آنان با مراعات قواعد نظم اجتماعی به حرفه‌های گوناگونی اشتغال داشتند و در اقتصاد جامعه اسلامی، در حدّ توان خود نقش داشتند. اینک به برخی از فعالیت‌های مستقل زنان اشاره می‌کنیم:

ج) تجارت و دست‌فروشی

اشاره

پیش از اسلام برخی زنان به تجارت مشغول بودند، حضرت خدیجه یکی از چهره‌های بارز و ثروتمند آن روزگار بود. با ظهور اسلام و نظر به مجاز بودن تجارت برای آنان، برخی زنان به خرید و فروش و تجارت می‌پرداختند. بنابر نقلی، «قیله انماریه»، خدمت رسول خدا ۹ رسید و عرض کرد: «من به خرید و فروش اشتغال دارم، چانه‌زدن در معامله چگونه است؟» حضرت فرمود: «چنان مکن، بلکه هر قیمتی که می‌خواهی بخری یا بفروشی، همان قیمت را اعلام کن». (۱)

«ملیکه ام‌السائب بن اقرع»، از زنان صحابی است که به عطفروشی اشتغال داشت و رسول خدا از او عطر خرید. (۲) زنی به نام «حولاء» یا خوله نیز به

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۱؛ اسد الغابه، ج ۵، ص ۵۳۵.

۲- اسد الغابه، ج ۵، ص ۵۴۸.

ص: ۵۳

عطرفروشی می‌پرداخت. (۱) پیامبر به او فرمود:

هرگاه عطرمی‌فروشی، جنس سالم را با قیمت مناسب به مردم تحویل بده و هرگز در جنس خود تقلب روا مدار؛ زیرا معامله سالم پاک‌تر است و سبب خیر و برکت مال و در آمد خواهد شد. (۲)

شاهد دیگر بر حضور زنان در فعالیت‌های اقتصادی و تأمین معاش خانواده آن است که منابع سیره به اتفاق، یکی از زمینه‌های بروز غزوه بنی‌قینقاع را جسارت برخی یهود به یک زن مسلمان فروشنده، در بازار می‌دانند. (۳)

بنابر روایتی از رسول خدا (ص)، آن حضرت به زنان جوان اجازه داد تا در مراسم عید فطر و قربان از منزل‌های خود خارج شوند و برای تهیه روزی بساط بگسترانند: «إِنَّمَا رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ لِلنِّسَاءِ الْعَوَاتِقِ فِي الْخُرُوجِ فِي الْعِيدَيْنِ فِي الرِّزْقِ». (۴) خلاصه آنکه خرید و فروش رونق داشته و پیامبر صنایع دستی زنان را تأیید می‌کردند.

۱- اسد الغابه، ج ۵، ص ۴۳۲؛ الاصابه، ج ۸، ص ۹۴.

۲- فروع کافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۵، ص ۱۵.

۳- مغازی، ج ۱، ص ۱۷۶.

۴- تهذیب الاحکام، شیخ طوسی، ج ۳، ص ۲۸۷؛ وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۷، ص ۴۷۱.

یک- ریسندگی و خیاطی

این حرفه از مهم‌ترین صنایع به شمار می‌رفت و بخشی از مایحتاج منزل و اقتصاد خانواده را تأمین می‌کرد. در روایتی آمده است: «عَلَّمُوهُنَّ الْعَزَلَ وَ سُوْرَةَ النَّوْرِ» (۱)؛ «به زنان ریسیدن و سوره نور را تعلیم دهید».

گویند زنی پارچه‌ای نزد رسول خدا (ص) آورد و گفت: «با دستان خودم بافته‌ام» و آن حضرت پارچه را گرفت. خیاطی از دیگر حرفه‌های زنان بود؛ چنان‌که ام‌سلمه اسلمیه، در جریان نبرد خیبر گفت: «هدف ما از حضور در جنگ دوختن مشک‌ها است». (۲)

دو- زنبیل بافی

در گزارشی آمده که «ام‌صفیه خوله» می‌گفت:

ما در زمان پیامبر و خلافت ابوبکر و آغاز خلافت عمر، در مسجد زنبیل می‌بافتیم؛ اما پس از آن عمر، ما را از مسجد بیرون کرد. (۳)

۱- کافی، ج ۵، ص ۵۱۶؛ من لا یحضره الفقیه، شیخ صدوق، ج ۱، ص ۳۷۴.

۲- الاصابه، ج ۸، ص ۲۴۵.

۳- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۶.

ص: ۵۵

سه - باغداری و کشاورزی

کشت و زرع و باغداری از مشاغل دیرینه زنان بوده است، به گونه‌ای که نخستین کشاورزان را، زنان دانسته‌اند. با توجه به سفرها و مأموریت‌های جنگی مردان و غیبت طولانی مدت آنان، زنان در غیاب همسران خود، امور کشاورزی را عهده‌دار می‌شدند. در خبری از سهل بن سعد آمده است:

زنی از تیره ما در مزرعه خود یک نوع گیاه خوردنی شبیه کدو می‌کاشت و ما روزهای جمعه به مزرعه او می‌رفتیم و او از ریشه آن گیاه غذایی تهیه می‌کرد و ما از آن می‌خوردیم؛ به این دلیل روز جمعه برای ما خاطره خوشی بود.

گویند: مدینه از کار زنان سرسبز و خرم شده بود. (۱)

چهار - آرایشگری

این حرفه همواره از راه‌های تأمین معاش از سوی زنان محسوب می‌شد. «اُمّ زَعْلَه قُشیری» در ارتباط با شغل و حرفه خود از رسول خدا (ص) پرسید:

۱- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۲۹۶.

ص: ۵۶

شغل من آرایشگری است و زنان را برای شوهرانشان آرایش می‌کنم، آیا برای ادامه این کار مجاز هستم؟
پیامبر (ص) فرمود:

مانعی ندارد، به کار خود ادامه بده و بانوانی را که احتیاج به آرایش و زینت دارند، فقط برای شوهرانشان زینت کن. (۱)
از امام علی (ع) نقل شده که فرمود: از پیامبر در خصوص زنی که زندگی او با تنگنا و سختی سپری می‌شد و غیر از حرفه آرایشگری نیز کار دیگری بلد نبود، پرسیدم، آن حضرت فرمود: «فقط موی سر دیگری را به سر زن دیگری وصل نکند». (۲)

پنج- چوپانی

پیشینه این شغل به زمان‌های بسیار دور برمی‌گردد؛ چنان‌که در قرآن کریم در جریان قصه حضرت موسی (ع) به چوپانی دختران شعیب (ع) اشاره شده است. (۳) بنا به گزارشی، سلمه دختر حر می‌گوید:
من در آغاز اسلام، مشغول چرانیدن گوسفندان

۱- الاصابه، ج، ۴ ص ۴۵۰.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۹۴.

۳- قصص: ۲۶.

ص: ۵۷

بودم، روزی رسول خدا (ص) از کنارم گذشت و فرمود: به چه چیزی شهادت می‌دهی؟ گفتم: به خدا و رسول. آن حضرت لبخندی زد و به راه خود ادامه داد. (۱)

در خبر دیگری آمده است: دختر «کعب بن مالک»، در حین چوپانی سر یکی از گوسفندان را برید و حکم آن را از رسول خدا پرسید. (۲)

همچنین گزارش شده یکی از همسران پیامبر، کنیز خود را آزاد کرد. پیامبر (ص) فرمود: «اگر او را به خانواده‌ات می‌دادی تا برای آنان گوسفند بچرانند، بهتر بود». (۳)

شش - خدمتگزاری

از دیگر کارهای زنان، نظافت و خدمتگزاری در مساجد و منازل بود. (۴)

مواردی دیگر

زنان در طبابت، پرستاری، شکسته‌بندی، جراحی و

۱- الاستیعاب، ج ۴، ص ۳۳۳.

۲- حسن الاسوه، صص ۲۰۷ و ۲۰۸.

۳- المعجم الکبیر، ج ۲۳، ص ۴۳۸.

۴- نظام اداری صدر اسلام، کتانی، ص ۲۸۰.

ص: ۵۸

کارهای بهداشتی نیز نقش مهمی داشتند. به عنوان نمونه می‌توان از رفیده، ام‌عطاء، ام‌کبشه، حمنه بنت جحش، معاذه، ربیع بنت مسعود، ام‌عطیه و ام‌سلیم نام برد. (۱)

در برخی منابع، از بعضی زنان با عنوان «کانت صناعه» یاد شده است. «ریطه» همسر عبدالله بن مسعود و زینب بنت جحش از آن جمله‌اند. (۲) زینب و سوده از همسران رسول خدا (ص)، پوست، دباغی می‌کردند و علاوه بر تأمین قسمتی از مخارج خانواده خود، از دسترنج خود به دیگران نیز انفاق می‌کردند.

۱- تراجم النساء، ج ۲، ص ۳۴.

۲- الآحاد و المثانی، ج ۵، ص ۴۲۷؛ المعجم الکبیر، ج ۲۳، ص ۳۴۳.

ص: ۶۰

۴- نقش فرهنگی زنان

اشاره

دین اسلام یک انقلاب فکری و فرهنگی بود و نور علم و دین همه زوایای زندگی و پیکره مسلمانان را روشن ساخت. آیاتی که در ستایش علم فرود آمده اختصاص به مردان نداشت. نیز روایات فراوانی در این زمینه وجود دارد که نشانگر آن است که اسلام، به علم‌آموزی تشویق نموده است.

از این رو، از همان سال‌های نخست ظهور اسلام، روی آوردن به کسب دانش، شتاب گرفت؛ در حالی که قبل از اسلام تعداد باسوادان، انگشت‌شمار بودند.

بلاذری، در میان زنان، چند تن چون امّ کلثوم بنت عُبَّه، عایشه بنت سَید، کریمه بنت مقداد و امّ وَرَقَه دختر عبدالله بن حارث را نام می‌برد که نوشتن

ص: ۶۱

می‌دانستند. (۱)

اسلام همان‌گونه که مرد را به فراگیری علم و معارف و مکارم تشویق کرد، زنان را نیز از این خوان گسترده محروم نساخت؛ و نقش مساوی در تعلیم و فراگیری علم برای زن و مرد در نظر گرفت. اسلام فراگیری دانش را نه تنها به جنس خاصی محدود نساخت، بلکه به اندیشه و علوم اصالت داد، نه به عالم و اندیشمند. دانشجو به علم می‌نگرد نه به عالم، او گمشده خود را نزد هر کس که باشد پیدا می‌کند. و مکان و زمان قیدی بر پای او نمی‌نهد. در خانه، مسجد و صحنه جنگ نیز می‌توان دانش‌اندوزی کرد. در اسلام منع علم جایز نیست. «الْعِلْمُ لَا يَجِلُّ مَنْعُهُ» (۲)؛ و بر تعلیم و تربیت زنان تاکید شده است «إِضْرِبُوا النِّسَاءَ عَلَى تَعَلُّمِ الْخَيْرِ». (۳) جای تردیدی نیست که ایجاد محدودیت برای علم‌آموزی زنان و ایفای نقش فرهنگی در جامعه، امری کاملاً خلاف دین اسلام و ناشی از سوء تصور درباره زنان است. رسول خدا (ص) برخی زنان را به دلیل

۱- فتوح البلدان، بلاذری، ص ۵۸۱.

۲- کنز العمال، متقی هندی، ج ۱۰، صص ۲۱۷ و ۱۳۴.

۳- بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۴۹.

ص: ۶۲

روحیه پرسشگری و آموختن احکام دین ستوده است؛ چنان که در گزارشی آمده است: آن حضرت از زنان انصار تمجید کرد و فرمود:

نِعَمَ النِّسَاءِ نِسَاءُ الْاَنْصَارِ ... (۱)

زنان انصار خوب زنانی هستند ... شرم مانع فقاقت آنان نمی شود.

البته در میان زنان مهاجران نیز کسانی چون ام سلمه (همسر رسول خدا) روحیه بالای پرسشگری داشتند. (۲)

پیامبر (ص) فضایی ایجاد کرده بود تا زنان راحت و آزادانه سؤالات خود را بپرسند. در واقع با علم آموزی از محضر آن حضرت، علوم را منتشر می ساختند. مطابق نقلی، رسول خدا (ص) بنا به درخواست زنان، روزی را برای امر تعلیم و موعظه آنان اختصاص داده بود. (۳)

علاوه بر پیامبر، همسران آن حضرت نیز حلقه اتصال و واسطه فیض پیامبر با زنان بودند و شاید یکی از رازهای ازدواج‌های آن حضرت، این بود که

۱- مسند احمد، ج ۶، ص ۱۴۸؛ صحیح بخاری، ج ۱، ص ۴۱؛ کنز العمال، ج ۹، ص ۶۳۷.

۲- ر. ک: ام سلمه، دائرة المعارف قرآن کریم، الهی زاده، ج ۴، صص ۳۶۶-۳۶۹.

۳- صحیح بخاری، ج ۱، ص ۲۰.

ص: ۶۳

آنان، تعالیم و احکام اسلام را به زنان دیگر بیاموزند.

الف) تبلیغ اسلام

از کارهای مهم زنان در عصر رسالت، تبلیغ اسلام بود. آنان اطرافیان مشرک خود را به اسلام فرامی‌خواندند؛ چنان‌که «ام‌رومان» برای مسلمان کردن فرزند خود عبدالرحمن کوشش زیادی کرد و بارها با او محاجه نمود ولی نتیجه‌ای در بر نداشت تا اینکه پس از فتح مکه اسلام آورد. (۱) «خنسا» دختر عمرو بن شریه از طایفه خود بنی‌سلیم، تعداد زیادی را مسلمان کرد. (۲) ام‌سلیم بنت‌ملحان خزرچی به خواستگارش گوشزد کرد که تنها در صورت مسلمان شدنش با او ازدواج خواهد کرد و او هم مسلمان شد. (۳) ام‌شریک انصاری، پیوسته دیگران را به اسلام ترغیب می‌کرد. (۴) شیفته دختر حاتم طایی برادر خود، عیدی بن حاتم را به اسلام دعوت کرد. (۵) «فاطمه بنت خطاب» نیز، زمینه اسلام برادر خود را

۱- انساب الاشراف، ج ۱۰، ص ۱۰۱؛ الاصابه، ج ۸، ص ۳۹۳.

۲- الاصابه، ج ۸، ص ۱۱۱.

۳- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۴۲۶.

۴- انساب الاشراف، ج ۲، ص ۵۴.

۵- مغازی، ج ۳، ص ۹۸۸.

ص: ۶۴

فراهم کرد.

ب) مدرسی و معلمی

زنان، به دلیل جایگاه و نقش بارز و مشخصی که در تربیت و رشد نسل‌های آینده دارند، از مهم‌ترین عوامل فرهنگ‌ساز جامعه به شمار می‌روند.

هر چند در آستانه ظهور اسلام، زنان انگشت‌شماری از سواد خواندن و نوشتن برخوردار بودند؛ اما با ظهور اسلام و تشویق پیامبر، برخی از آنان هنر خود را به زنان دیگر می‌آموختند؛ چنان‌که «لیلی بنت عبدالله قرشی» که از نویسندگان عصر جاهلی بود، هنر نویسندگی خود را در خدمت زنان مسلمان قرار داد و به حفصه، همسر رسول خدا (ص) کتابت آموخت و آن حضرت خانه‌ای را در مدینه به وی داد. (۱) حفصه خود پس از کسب این هنر به دستور پیامبر، هنرش را به دیگر همسران آن حضرت انتقال داد. ام‌ورقه، دختر عبدالله بن حارث، بانویی بود که قرآن را جمع‌آوری کرده بود. (۲) در گزارشی آمده است: «شفا» که از آموزگاران با تجربه عصر خود بود، به

۱- الاعلام، ج ۳، ص ۲۴۶.

۲- الطبقات الکبری، ج ۸، ص ۴۵۸.

ص: ۶۵

دستور رسول خدا (ص) به همسرش خط آموخت. (۱) حضرت فاطمه (س)، شاگردانی چون فضه، اسماء و رقیه داشت؛ حتی برخی مردان صحابی؛ مثل جابر و سلمان به زنانی چون اسماء، ام‌ایمن، و فضه مراجعه می‌کردند و با طرح سؤال، پاسخ‌های خود را دریافت می‌کردند.

(ج) روایت حدیث

بخشی از سیره حضرت رسول اکرم (ص)، به وسیله زنان به ما منتقل شده است. آنان یافته‌ها و اندوخته‌های علمی خود را به دیگران منتقل و رسالت فرهنگی خویش را به صورت مطلوبی ایفا می‌کردند. یکی از محققان، زندگی‌نامه حدود ۶۸ زن دانشمند و راوی را که از پیامبر حدیث نقل کرده‌اند، به رشته تحریر درآورده است. (۲) محقق دیگری، بیوگرافی ۱۵۰ زن راوی در سده نخست هجری را جمع‌آوری کرده است. (۳)

روایات زنان از پیشوایان دین و تلاش‌شان در نشر

۱- نیل الاوطار، شوکانی، ج ۹، ص ۱۰۳؛ السنن الکبری، بیهقی، ج ۴، ص ۳۶۶.

۲- ر. ک: زنان نمونه، علی شیرازی.

۳- زنان دانشمند و راوی حدیث، صادقی اردستانی، صص ۲۳۴-۲۳۷.

ص: ۶۶

و ماندگاری حدیث در تاریخ ثبت است که به چند مورد اشاره می‌شود.

حضرت فاطمه (ص) بنا به اختلاف گزارش‌ها، ۱۸، ۲۱، ۸۳ و ۲۱۳ حدیث از پدر بزرگوارش، نقل کرده است. همچنین حسنین (ع)، علی (ع)، ام‌سلمه، عایشه و انس بن مالک از حضرت فاطمه (س) حدیث نقل کرده‌اند.

«اسماء بنت یزید بن سَیِّدَن» که در گفت‌وگو با رسول‌خدا (ص) کمتر خجالت می‌کشید، ۸۱ روایت در زمینه‌های گوناگون از آن حضرت نقل کرده است. وی از روایت ثقه شناخته شده است. (۱) از دیگر زنان، می‌توان به ام‌عُمّاره (نسبیه) (۲) و «اسماء بنت مرثد بن جبر» اشاره کرد. (۳) ام‌سلمه همسر رسول‌خدا (ص)، بیش از ۳۷۸ حدیث روایت کرده است. (۴)

او بیشتر از شخص پیامبر یا از طریق فاطمه (س) یا ابوسلمه حدیث نقل کرده است. (۵) عایشه از دیگر زنانی است که روایات بسیاری از رسول‌خدا (ص) نقل کرده است. وی تنها تعداد چهل حدیث در مورد فضایل

۱- مسند احمد، ج ۷، ص ۶۰۶.

۲- مسند احمد، ج ۷، ص ۵۰۸؛ سنن ترمذی، ج ۲، ص ۲۳۵.

۳- الاستیعاب، ج ۴، ص ۳۴۸.

۴- سیر اعلام النبلاء، ذهبی، ج ۲، ص ۲۱۰.

۵- تهذیب الکمال، مزی، ج ۳۵، ص ۳۱۷.

ص: ۶۷

امیرمؤمنان و حضرت فاطمه (س) نقل نموده است. (۱) «ام‌مَعْبَد عاتِکَه خُزاعی» نیز از پیامبر حدیث نقل کرده است. (۲) ام‌ایمن آزاد کرده پیامبر و از صحابه، احادیث فراوانی از آن حضرت نقل کرده است. این زنان فرهیخته تنها نمونه اندکی از زنانی هستند که از محضر رسول خدا (ص) کسب فیض کرده و در حفظ و انتقال میراث فرهنگی و معنوی اسلام، نقش داشته‌اند.

نتیجه

پیش از اسلام، زنان از جایگاه مناسبی برخوردار نبوده و از حقوق اجتماعی محروم بودند. موقعیت جغرافیایی و زندگی اجتماعی عرب از عواملی بود که دید آنان را نسبت به جنس زن منفی ساخته بود. با ظهور اسلام، به زنان توجه ویژه‌ای شد و آنان به عنوان عضو مؤثر و کارآمد و سرنوشت‌ساز جامعه بشری به شمار آمده و از جایگاه رفیعی برخوردار شدند. در پرتو تعالیم اسلام و با فرهنگ‌سازی‌ای که رسول خدا (ص) انجام داد، زنان فرصت یافتند تا برای

۱- ر. ک: زنان دانشمند و راوی حدیث، صص ۱۹۴-۱۹۸.

۲- المعجم الکبیر، ج ۲۴، ص ۳۴۸.

ص: ۶۸

پیشبرد اهداف متعالی اسلام در امور مختلف سیاسی، اجتماعی، نظامی، فرهنگی و اقتصادی به ظهور و بروز استعداد‌های خود پردازند؛ البته نباید توقع داشت که با توجه به پیشینه و دیدگاه منفی مردان به زنان، در حکومت کوتاه‌مدت پیامبر (ص) ایشان در تمام امور نقشی همانند مردان داشته باشند. با وجود این، چون زنان از ایفای نقش در عرصه‌های مختلف، منع نشدند، از این رو آنان با حفظ حریم خود در ایفای مسئولیت‌های اجتماعی کوشیدند و پیامبر را در پیشبرد اهدافش یاری کردند.

حضور زنان کاردان در عرصه‌های نظامی به طور داوطلبانه، حلّ برخی مشکلات مالی رسول خدا (ص) از طریق ایثار و انفاق اموال، کار و تلاش برای تأمین هزینه خانواده و تهیدستان از صحابه، تعلّم و سپس تعلیم و انتقال آموزه‌های اسلام و پیامبر به دیگران، از طریق تبلیغ، مدرسی و روایتگری از جمله نقش و کارکردهای زنان در حکومت آن حضرت بود.

ص: ۷۰

کتابنامه

* قرآن کریم

۱. الآحاد و المثانی، ابن ابی عاصم، تحقیق: باسم فیصل، احمد الجوابره، دار الدرايه، ۱۴۱۱ هـ. ق.
۲. احكام النساء، محمد بن محمد بن نعمان (شيخ مفيد)، تحقیق: شيخ مهدي نجف، المؤتمر العالمي لألفية شيخ مفيد.
۳. الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، محمد بن محمد بن نعمان (شيخ مفيد)، تحقیق: مؤسسهُ آل البيت لإحياء التراث، قم، المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفيد، ۱۴۱۳ هـ. ق.
۴. الاستيعاب في معرفة الاصحاب، يوسف بن عبدالله بن عبدالبر، به كوشش: علي محمد معوض و ديگران، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۵ هـ. ق.
۵. اسد الغابه، عزالدين علي بن اثير، به كوشش: علي محمد معوض، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۵ هـ. ق.

ص: ۷۱

۶. الاصابه فی تمییز الصحابه، احمد بن علی بن حجر عسقلانی، تحقیق: عادل احمد عبد الموجود و دیگران، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ه. ق.
۷. ایران در زمان ساسانیان، آرتور کریستن سن، ترجمه: رشید یاسمی، چاپ دوم، تهران، کتابخانه ابن سینا، ۱۳۴۵ ه. ش.
۸. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ه. ق.
۹. البدایه و النهایه، ابوالفداء اسماعیل بن کثیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۷ ه. ق.
۱۰. تاریخ اجتماعی ایران، سعید نفیسی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴ ه. ش.
۱۱. تاریخ الأمم و الملوک (تاریخ طبری)، محمدبن جریر طبری، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارالتراث.
۱۲. تاریخ المدینه المنوره، عمر بن شبه نمیری، تحقیق: فهیم محمد شلتوت، قم، دارالفکر.
۱۳. تاریخ یعقوبی، احمد بن واضح یعقوبی، بیروت، دار صادر.
۱۴. تاریخ تمدن، ویل دورانت، ترجمه: آرام، سازمان انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۵ ه. ش.
۱۵. تاریخ فلسفه، ویل دورانت، ترجمه: عباس زریاب خویی، چاپ چهارم، تهران، نشر اندیشه، ۱۳۵۷ ه. ش.
۱۶. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: سیدحسن خراسان، چاپ چهارم، دارالکتب العلمیه، ۱۳۶۵ ه. ش.

ص: ۷۲

۱۷. تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، ابوالحجاج یوسف مزی، تحقیق: بشار عواد معروف، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۸ ه. ق.
۱۸. جمل من انساب الاشراف، احمد بن یحیی بلاذری، تصحیح: سهیل زکار، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۷ ه. ق.
۱۹. حقوق زن در کشاکش سنت و تجدد، محمد حکیم پور، چاپ دوم، انتشارات نغمه، ۱۳۸۴ ه. ش.
۲۰. دائرة المعارف تشیع، احمد صدر حاج سید جوادی، بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۶ ه. ش.
۲۱. دلائل النبوه، احمد بن الحسین بیهقی، تحقیق: عبدالمعطی قلعجی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۵ ه. ق.
۲۲. روض الجنان، ابوالفتوح رازی، به کوشش و تصحیح: محمدجعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱ ه. ش.
۲۳. زن در آینه جلال و جمال، عبدالله جوادی آملی، تهران، نشر سفیر صبح، ۱۳۸۰ ه. ش.
۲۴. زن و مشارکت سیاسی- اجتماعی، مرکز امور مشارکت زنان، تهران، برگ زیتون، ۱۳۸۰ ه. ش.
۲۵. زن، دین، سیاست، زهرا آیت‌اللهی، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۹ ه. ش.
۲۶. زنان دانشمند و راوی حدیث، احمد صادقی اردستانی، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ ه. ش.

ص: ۷۳

۲۷. زنان نمونه، علی شیرازی، چاپ چهارم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ ه. ش.
۲۸. سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، محمد بن یوسف شامی، تحقیق: عادل عبدالموجود، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ ه. ق.
۲۹. سفینه البحار، شیخ عباس قمی، به کوشش: مجمع البحوث الاسلامیه، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۴۱۶ ه. ق.
۳۰. سنن الترمذی، محمد بن عیسی ترمذی، تحقیق: عبدالوهاب عبد اللطیف، بیروت، دارالفکر ۱۴۰۳ ه. ق.
۳۱. السنن الکبری، احمد بن حسین بیهقی، بیروت، دارالفکر.
۳۲. سیر اعلام النبلاء، شمس الدین ذهبی، به کوشش: شعب ارنوط، بیروت، دار الرساله، ۱۴۱۳ ه. ق.
۳۳. سیره ابن هشام، ابو محمد عبدالملک بن هشام، تحقیق: مصطفی السقا و دیگران، قم، چاپخانه مهر، ۱۳۶۳ ه. ش.
۳۴. شخصیت و حقوق زن در اسلام، مهدی مهریزی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳ ه. ش.
۳۵. صبح الاعشی، احمد بن علی قلقشندی، مصر، وزارة الثقافة و الارشاد القومي، ۱۳۸۳ ه. ق.
۳۶. صحیح البخاری، اسماعیل بن ابراهیم بخاری، تحقیق: قاسم الشماعی الرفاعی، بیروت، دار القلم.
۳۷. الطبقات الکبری، محمد بن سعد، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۰ ه. ق.

ص: ۷۴

۳۸. فتوح البلدان، احمد بن یحیی بلاذری، قاهره، مکتبه النهضه المصریه، ۱۳۷۹ ه. ق.
۳۹. قرآن و مقام زن، سید علی کمالی، چاپ دوم، انتشارات اسوه، بی تا.
۴۰. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۵۴ ه. ش.
۴۱. کشف الغمه فی معرفه الائمه، ابوالفتح علی بن عیسی اربلی، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۵ ه. ق.
۴۲. کشف هند، جواهر لعل نهرو، ترجمه: محمود تفضلی، چاپ دوم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۱ ه. ش.
۴۳. مجموعه مقالات همایش بین المللی سیره شناختی پیامبر اعظم، به اهتمام: اصغر منتظر القائم، انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۵ ه. ش.
۴۴. المحبر، ابن حبیب بغدادی، به کوشش: ایلزه لیختن شتیر، بیروت، دار الآفاق الجدیده، بی تا.
۴۵. المرأه فی الجاهلیه و الاسلام، یوسف غروی، قم، مجمع العالمی لاهل البیت، ۱۴۲۶ ه. ق.
۴۶. المرأه فی ظل الاسلام، عبدالله میر منصور، بیروت، دارالبلاغه، ۱۴۱۳ ه. ق.
۴۷. مسند احمد، احمد بن حنبل، بیروت، دار صادر.
۴۸. المعجم الکبیر، طبرانی، تحقیق: حمدی عبدالمجید السلفی، چاپ دوم، قاهره، دار احیاء التراث العربی.
- ۴۹.

ص: ۷۵

المغازی، محمد بن عمر واقدی، به کوشش: جونس، چاپ سوم، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۴ ه. ق.

۵۰. مقالات تاریخی، رسول جعفریان، دفتر دوم، قم، نشر الهادی، ۱۳۷۶ ه. ش.

۵۱. من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ه. ق.

۵۲. نساء حول الرسول، محمود مهدی، مصطفی ابوالنصر، چاپ نهم، دمشق، دار ابن کثیر، ۱۴۲۱ ه. ق.

۵۳. نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام، عبدالحی کتانی، ترجمه: ذکاوتی قرا گوزلو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت، ۱۳۸۴ ه. ش.

۵۴. نیل الاوطار، محمد بن علی شوکانی، بیروت، دار الجلیل.

۵۵. وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، تحقیق و نشر مؤسسه آل‌البیت، چاپ دوم، قم، ۱۴۱۴ ه. ق.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیفزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۲۴۵۲۳۵)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند

مسجد جمکران و ...

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گام‌ها

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

